MAREK NEKULA

SMRT A ZMRTVÝCHVSTÁNÍ NÁRODA

SEN O SLAVÍNĚ V ČESKÉ LITERATUŘE A KULTUŘE

KAROLINUM

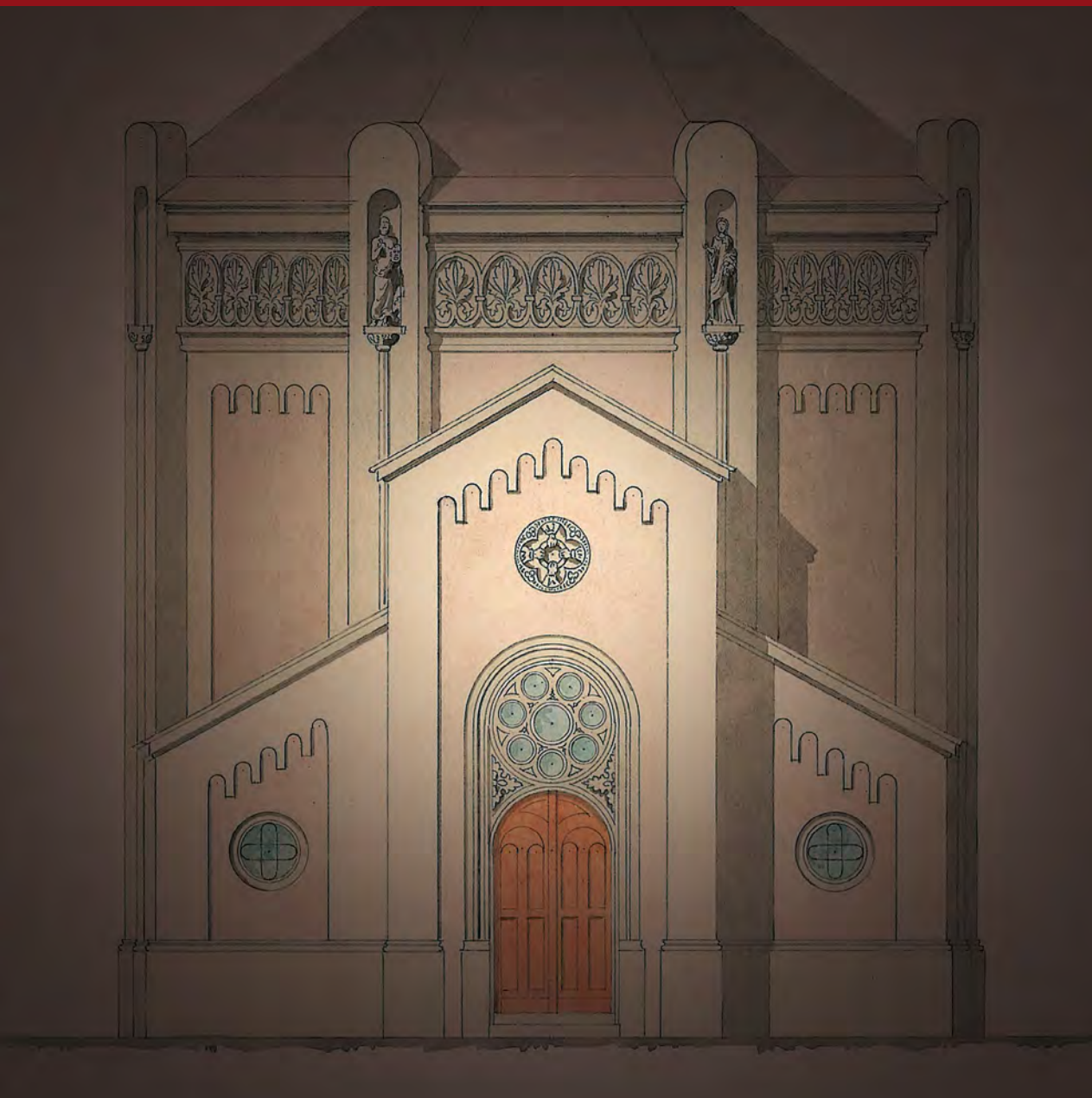

Smrt a zmrtvýchvstání národa
Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře

Marek Nekula

Recenzovali:
prof. PhDr. Dalibor Tureček, DSc.
PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2017
Redakce Kamila Veselá
Jazyková korektura Libuše Komárková
Rejstřík Františka Jirousová
Grafická úprava Jan Šerých
Na obálce Průčelí a řez Slavína dle návrhu Václava Šalandy
(MÚA AV ČR, fond Svatobor, kart. č. 78, inv. č. 466)
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

© Univerzita Karlova, 2017
Text © Marek Nekula, 2017
Photography © 2017
Archiv hl. m. Prahy, British Museum London, ČTK/Horázný Josef, Galerie hl. m. Prahy, Knihovna Ústavu pro českou literaturu AV ČR, Ladka Marcel, Masarykův ústav Archiv – AV ČR, Museum hl. m. Prahy, Nadace Museum Stanislava Suchardy, Národní galerie Praha, Národní knihovna ČR, Národní muzeum Praha, Nekula Marek, Staatliche Graphische Sammlung München, Universitatsbibliothek Regensburg, Vědecká knihovna Olomouc

ISBN 978-80-246-3185-1
ISBN 978-80-246-3213-1 (pdf)

Ukázka elektronické knihy

Charles University
Karolinum Press 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod 7

1. Smrt a zmrtvýchvstání národa 15
1.1 „Představy společenství“ a pantheon 15
1.2 Národní vzpomínkové kultury a pantheon 47
1.3 Národní pohřby, pomníky a pantheony jako kulturní znaky 60
1.4 Veřejnost a národní diskurs 68
1.5 Pantheon a kánon 78

2. Evropské pantheony 96
2.1 Proměna, variabilita a interakce pantheonů 97
2.2 Univerzální *Pantheon* v Římě 100
2.3 Pantheon umělců 106
2.4 Pluralita britských pantheonů 109
2.5 Panthéon Français a jeho alternativy 121
2.6 Německé „Ruhmeshallen“ 128
2.7 Walhalla u Řezna 134
Shrnutí 151

3. Pojmenování Slavína 154
3.1 Vznik a význam označení *pantheon* a jeho proměny 157
3.2 Dobrovského *Slawin* 161
3.3 Kollárovo *Nebeslávsko* jako slovanské elysium 171
3.4 Slovanská valhala a mnichovský slavín 182
3.5 Slavín, nebo „Čechýn“? 186
Shrnutí 189

4. Fragmenty českých pantheonů: Neurčitost a hybridita 191
4.1 Römischův Felsen-Pantheon 196
4.2 Veithův Slavín 212
4.3 Palackého Francisceum a „böhmische Walhalla“ 231
Shrnutí 244

5. Pouť k zmrtvýchvstání 246
5.1 Zrození kultury ze smrti 248
5.2 Konfesijní a národní pohřeb 253
5.3 „Mojžíš“ Jungmann 258
5.4 Havlíčkova „trnová koruna“ 266
5.5 Hankovo „Písmo svaté“ 273
5.6 Pohřeb Boženy „Máří“ Němcové 286
5.7 Palackého „nanebevstoupení“ 291
5.8 Pohřeb „Jidáše“? 302
Shrnutí 306

6. Spolek Svatobor a národní veřejnost 309
6.1 Založení spolku jako akt „zmrtvýchvstání“ 311
6.2 Organizace a fungování spolku 320
6.3 Nadační cíle a nadační praxe 329
6.4 Svatobor a komemorace žen 371
Shrnutí 374

7. „Pravočeské“ pantheony: „Schodiště, které k ničemu nevede“ 379
7.1 Stavba „českého křesťanského Pantheonu“ na Vyšehradě 383
7.2 Vpisy ve veřejném prostoru: Praha jako Slavín 393
7.3 Muzeum: Pluralita a proměny pražských pantheonů 408
7.4 Vyznání a národ: Vyšehrad versus Vítkov 423
7.5 Trauma a návrat Slavína: Máchův druhý pohřeb 433
Shrnutí 451
Apendix: Slavín versus Pantheon revoluce 453

8. Historiografie literatury jako stavba Slavína 463
8.1 Sbírky biografií v evropských literaturách 467
8.2 Patriotické sbírky biografií v době osvícenství 479
8.3 Proměna literární historiografie 488
8.4 Přehledy dějin české literatury 491
8.5 Historiografie literatury a vzpomínková kultura 511

Shrnutí a výhled 528
Poděkování 535
Seznam pramenů 537
Seznam literatury 553
Jmenný rejstřík 583

ÚVOD

Když jsem před několika lety dokončoval studii věnovanou pohřbu Václava Hanky, zdálo se mi, že se přede mnou v „hutném popisu" vzpomínkové praxe druhé poloviny 19. století rýsuje nový pohled na notoricky známé téma.

Předně nebylo možno přehlédnout, že se v smrti prominentního představitele národního hnutí a jeho symbolickém zmrtvýchvstání ve veřejnosti shromážděné při jeho pohřbu zosobňovalo velké vyprávění o smrti a zmrtvýchvstání jazyka a národa, na které naráží titul této knihy. Inscenací Hankova pohřbu a jeho vyprávěním v novinách se zmíněný narativ konkretizoval a zpřítomňoval v sociální realitě. Základ tohoto vyprávění zformulovala a rozšířila literární historiografie dlouhého 19. století. Ta příběh české literatury „od počátku po naše dny" v retrospektivě vyprávěla jako příběh vzestupu, úpadku a obnovy národního písemnictví. Svou vědeckou autoritou tak spoluutvářela jednojazyčný národ i smysl národního dění a zastírala alternativní možnosti výkladu literatury a sociální reality. Vlna úmrtí dalších národních aktivistů Hankovy generace a rozvinutí kultu mrtvých v době „zmrtvýchvstání" po „době zaživa pohřbených" pak velké vyprávění převedly v rituální praxi vymyšlené tradice. Dosud živá vzpomínka na útlum a probuzení českého jazyka, písemnictví a národa se při tom stávala kulturní pamětí. Narativ smrti a zmrtvýchvstání jazyka a národa se národně inscenovanými pohřby stal široce sdíleným textem kultury a usadil se jako výkladové paradigma ve veřejném politickém i vědeckém diskursu a přetrval i do století dvacátého.

Dále se zdálo být zřejmé, že pohřeb a následné uctění Václava Hanky náhrobním pomníkem stály na počátku cesty k národní svatyni Slavín na Vyšehradě. Hankův pomník byl navíc prvním v řadě českých národních pomníků, které postupně ovládly veřejný prostor pražské aglomerace. Spolu s nimi se proměnila tvářnost i konceptualizace Prahy i teritoria, které Praha jako hlavní město reprezentovala. Napojením Prahy na staroslavný „slovanský" Vyšehrad jako zjevené místo a jádro slovanského prostoru, k němuž došlo Hankovým pohřbem, se konkretizovalo jejich významové prolínání v literatuře. Ukotvení etnonacionálního prostoru i času ve Vyšehradu se symbolicky přeneslo na Prahu.

Sekulární národní kultura a představy společenství se přitom – podobně jako staré kultury – symbolicky rodily z pohřebních rituálů a kultu mrtvých.

Jimi se při ohlédnutí přítomnosti za minulostí utvářelo společenství mrtvých, jež sloužilo jako vzor pro utváření a stmelení společenství živých. Nově založeným spolkem českých spisovatelů Svatobor (1862), jenž se ujal výnosu spontánních sbírek ve prospěch Hankova pomníku, pak vznikla organizace, která podporou „dobrých" spisovatelů chtěla očistit a rozšířit prostor českého slova a prostřednictvím pomníků zesnulým spisovatelům ve veřejném prostoru vytvořit viditelná a trvalá místa paměti. Prosazování těchto cílů i odkaz na takové pomníky a v nich zvěčněné vzory živily národní diskurs i praxi.

Otázky, jichž se dotkla zmíněná studie, si klade i tato kniha, tedy: Jakou funkci v národním hnutí mají funerální kultura a kult mrtvých a jak se tato funkce konkretizuje? V jaké fázi národního sebeuvědomění a hnutí se uplatňují kult mrtvých a idea národních pantheonů? Jakou funkci při tom mají pohřby a v jakém vztahu stojí k narativu smrti a zmrtvýchvstání národa a k národním pantheonům? Je kult mrtvých východiskem sebeorganizace národa, a pokud ano, do jaké míry? Je vzpomínková kultura, pokud jde o pomníky národním velikánům, organizována centrálně, nebo decentrálně? Jak vzniká národní pomník a pantheon a jak je institucionálně ukotven?

Při práci na tématu se ovšem přede mnou vynořovaly také otázky alternativ, variant i slepých ramen tohoto zdánlivě jasného příběhu. Vynořovaly se i jiné, zásadnější otázky, jako: Proč se vlastně utváření národní identity opírá o smrt a národní pohřby, jež jsou – ač překonány zmrtvýchvstáním – přece spjaty s pomíjivostí? Jaká je souvislost mezi náboženskou a „pravočeskou" národní vzpomínkovou symbolikou a praxí? Odkud se bere potřeba vizualizace národa v pomnících? Co je společné reprezentacím národa a praxi národní vzpomínkové kultury slovem a obrazem a jak jsou mezi sebou slovo a obraz propojeny? Vlastně jde o otázky, na jejichž půdorysu by mohlo vzniknout několik knih. Předkládaná kniha usiluje o to, aby je ve vztahu k materiálu na jedné straně rozpracovala, a na druhé straně v úsilí o defragmentarizaci výzkumu „paměti" také usouvztažnila, a tím oběma směry otevřela perspektivy dalšího bádání.

V předkládané studii bylo také třeba vzít v potaz mnohotvárnost „představ společenství" i proměny konceptů smrti a zmrtvýchvstání či nesmrtelnosti. Spolu s nimi se měnily jak podoba kultu mrtvých, tak koncepty národní svatyně, z jejichž realizací zůstala jen torza – i proto „sen" v titulu mé knihy a odkaz na fragmenty pantheonů v členění mé knihy i jejím výkladu. Tato fragmentárnost přitom něco vypovídá o mnohotvárné podobě „představ společenství", o kolísavé naléhavosti konceptu národa a nakonec i o vytvoření institucionálních alternativ ke Svatoboru i o pohasnutí konceptu pantheonu národních velikánů na bojištích první světové války. V reakci na ni se vzpomínková kultura proměňuje: místo pantheonizace vítězných panovníků, vojevůdců a jiných hrdinů se jádrem oficiální národní komemorace stává hrob Neznámého vojína. Jeho anonymní heroická oběť a zármutek nad

Ukázka elektronické knihy

ní vytváří, jak to načrtl Benedict Anderson, kvazináboženskou emocionální vazbu „pozůstalých" k národu a národnímu státu. A i když si v této knize všímám i doznívání a krátkodobého oživení konceptu národního pantheonu na počátku protektorátu a koncem 40. a počátkem 50. let, věnuje se jádro mé studie především dlouhému 19. století a konkurenci a vyjednávání národních konceptů v národních pohřbech, pomnících a pantheonech.

Otázkám, které se přede mnou postupně vynořovaly, jsem věnoval jednotlivé kapitoly této knihy. Ty jsem – také pokud jde o diskusi literatury, metod a představení materiálu, z něhož vycházím – psal tak, aby je bylo možno číst i samostatně. Kniha začíná kapitolou věnovanou obecnějším otázkám, tedy otázkám „představ společenství", z nichž se nakonec ve veřejném diskursu i prostoru prosadil etnický koncept jednojazyčného národa. Tyto představy se zhmotňují v jejich reprezentacích v národních pohřbech, pomnících a pantheonech, přičemž se vedle otázky podoby národa v pantheonech a otázky narativů a kánonů, jež je utvářejí, klade také otázka recepce takovýchto reprezentací, tedy otázka, jak se tyto představy s ohledem na národní pohřby, pomníky a pantheony vyjednávají. Kniha se tak věnuje jak produkci národního významu a smyslu takovými reprezentacemi, tak jeho vyjednávání ve veřejném diskursu a prostoru. Tak se – vycházeje z materiálu – v interpretaci diskursu vztaženého k národním pohřbům, pomníkům a pantheonům spojuje výzkum kolektivních reprezentací a výzkum jejich recepce, jak k tomu ve své metodologické studii vyzývá Alon Confino a jak to praktikuje Reinhard Alings.[1]

Propnutí národní reprezentace ve veřejném urbánním prostoru a národního diskursu v denním tisku z pohledu dobového aktéra v geniální zkratce načrtl Franz Kafka ve fragmentu *Lovec Gracchus* (Der Jäger Gracchus), který napsal na počátku roku 1917, tedy na vrcholu první světové války:

> Na přístavní hrázi seděli dva hoši a hráli kostky. Na stupních pomníku, ve stínu hrdiny mávajícího šavlí, četl muž noviny. U kašny plnila dívka vědro vodou. Prodavač ovoce ležel vedle svého zboží a vyhlížel na jezero. […] Jednou z úzkých, prudce se svažujících uliček, jež vedly k přístavu, přicházel starý muž v cylindru se smuteční páskou. Pozorně se rozhlížel, všechno jej rozlaďovalo, při pohledu na smetí […] se mu zkřivila tvář, [a] když procházel kolem pomníku, smetl hůlkou slupky od ovoce, které se na jeho stupních povalovaly.[2]

Kafka v tomto fragmentu nechá stín pomníku dopadat na noviny, které čte muž sedící na jeho stupních a jež rozvíjejí národní diskurs reprezentovaný pomníkem. Při četbě novin se pomník, na jehož stupních leží „slupky od

1 Srov. Confino (1997: 1391, 1399) a Alings (1996).
2 Kafka (2003 [1917]: 219 n.).

ovoce“ smetené starým mužem „v cylindru se smuteční páskou“ a jež je pro jedny mrtvý a pro jiné živý, deautomatizuje a v odkazu na hrdinu mávajícího šavlí ve stínové hře v novinách znovu ožívá.

To je ve zkratce to, čím se zabývám ve své knize, když se pokouším ukázat interakci veřejné reprezentace národa a inscenace jeho kulturní paměti na straně jedné a jejich recepce a vyjednávání kolektivní paměti sociálně strukturovanou veřejností na straně druhé. V prvním případě odkazuji ke kulturní sémiotice, jež – jako jedna z možností přístupu k reprezentaci – takové reprezentace činí uchopitelnými a která s ohledem na ně jejich producenty a recipienty rekonstruuje jako komunikační a znakové společenství, přičemž se toto společenství s ohledem na obsah daných reprezentací může jevit jako společenství národní. V druhém případě – tedy při vyjednávání zmíněných reprezentací veřejností, z níž se v rámci takovéto společenské praxe utváří národní veřejnost, která se diskursivně dále rozrůzňuje – se opírám o analýzu diskursu. V jejím rámci lze vypsání soutěže, položení základního kamene, odhalení či zasvěcení určitého pomníku nebo pantheonu, jakož i jejich aktualizace při demonstracích či pantheonizacích chápat jako diskursní události. Na ně v propojených či nepropojených diskursních liniích a na různých diskursních úrovních navazují diskursní fragmenty v podobě textů, jež je dále rozvíjejí nejen kvantitativně, ale s ohledem na kategorie dobových aktérů i kvalitativně, resp. se citáty i jazykem a sémantikou propojují s jinými subdiskursy národního diskursu.

Tím se předkládaná studie zařazuje do výzkumu kolektivní identity a národní veřejnosti, sleduje jejich formování národními pohřby, pomníky, pantheony a jinými reprezentacemi a jejich vyjednávání v diskursech k nim vztažených. Tato komplexní diskursní i nediskursní praxe přitom vychází z interpretačních vzorů zformovaných v kontextu historiografie literatury, jež jsou zde analyzovány ve smyslu kritické historiografie. Vychází-li kniha metodologicky z interpretativního přístupu kulturní sémiotiky opřené ve smyslu analýzy diskursu o dobové diskursní kategorie a jejich vývoj, vyjednávání a prosazování diskursními společenstvími, pak se v případě materiálu opírá o kontextualizované artefakty a jejich koncepty i jejich vyjednávání v odpovídajících institucionálních grémiích, jež lze rekonstruovat z archivních pramenů. Analyzovány jsou samozřejmě také diskuse artefaktů a rituálů a jejich variací v dobovém tisku, stejně jako jejich reflexe v korespondenci dobových aktérů a jejich ukotvení v historických narativech, přičemž materiál i jeho výběr a zpracování podle potřeby variují a jsou blíže charakterizovány v příslušných kapitolách.

Vzhledem k evropské dimenzi konceptu národa a pantheonu je v knize věnován prostor také vybraným evropským pantheonům. V příslušné kapitole ukazuji, jak se tyto pantheony formují i jak si konkurují nebo jak je jeden pantheon nahrazen jiným. Představuji je ale také jako modely národní

reprezentace a komemorace v jiných národních kulturách. V této souvislosti se vnucovala otázka po specifičnosti českých pantheonů v tehdy mnohojazyčných českých zemích. České pantheony jsou funkčně a zčásti i formálně spjaty s evropskými pantheony, české pantheony a jejich fragmenty ovšem reflektují a utvářejí také svůj „lokální" kontext – lokální také proto, že se orientují rovněž na zemskou identitu a s tím spojený politický národ. Proto si také všímám konceptualizace Slavína v jazyce, která koncept pantheonu ukazuje jako kulturní překlad Walhally a Pantheonu. Klíčová je při zmíněném překladu jeho dočasná neurčitost, která např. nedokončený Slavín poblíž Mělníka označením a ikonografií situuje na rozhraní mezi sekulární zemskou síní *slávy* a svatyní zasvěcenou *slovanské* bohyni *Slávě*. Reprezentace českého *jazykového* národa se tak ukazuje jako významové zaostření víceznačných fragmentů pantheonů zemských a představa stmeleného a jasně ohraničeného jazykového společenství se na pozadí dynastických, zemských a jiných pantheonů jeví jako zájmový konstrukt zjednoznačňující jazykově hybridní a národně nevyhraněnou veřejnost.

Teprve po víceznačných fragmentech národních pantheonů se obracím k „pravočeským" národním pohřbům, jež byly mým východiskem a které vedou k jednoznačným reprezentacím českého národa opírajícím se o jazyk a literaturu. Mým hlavním zájmem bylo ukázat v nich „společnou pouť" k zmrtvýchvstání zesnulého jako zážitek zmrtvýchvstání „národa" shromážděného při pohřbu národního výtečníka: v retrospektivě svědci pohřebních průvodů tato shromáždění kolem mrtvého těla chápou jako místo národního sebeuvědomění shromážděné veřejnosti, jež strhává i čtenáře zpráv o nich a tímto způsobem utváří širokou národní veřejnost. Ve zvláštní kapitole pak ukazuji spolek českých spisovatelů Svatobor, který z těchto národních pohřbů vzešel, jako klíčového aktéra národní komemorace 60. až 80. let 19. století – značně konzervativního, neboť jde o kulturní podnik staročeský. Konzervativní je i kánon literatury, k němuž se spolek hlásí a který chce podporovat. „Dobrý autor" se poměřuje nikoli estetickou kvalitou literárního díla, ale „čistotou" autorova jazyka. Rozhodující pro zahrnutí autora do užšího výběru je povědomí představitelů národního hnutí o autorově významu pro národní věc. To je východiskem také při jejich pantheonizaci ve veřejných pomnících i v národní svatyni Slavín na Vyšehradě či v muzejním Pantheonu. S tím polemizuje Spolek českých spisovatelů beletristů Máj (1887), který hledá specifický prostor umění a nalézá jej v symbolickém prostoru Parnasu, zatímco moderna se odvrací nejen od kategorie národního, ale i od nanebevzetí umělců.

Na pozadí Svatoboru se dostávám k „pravočeským" národním pantheonům, které se – koncipovány v národních pohřbech, sbírkách životopisů a pomnících – konkretizují ve Slavíně na Vyšehradě, v Pantheonu v Muzeu i v Primátorském sále Obecního domu a vlastně i v československém

Památníku Národního osvobození na Vítkově.[3] Situování českých národních pantheonů v hlavním městě Čech je přitom úzce spjato s proměnou Prahy v český národní pantheon, jak Prahu chápou i doboví aktéři. Z tohoto pohledu jsou v příslušné kapitole shrnuty studie k pražským veřejným pomníkům, jimž se naposledy věnovala výstava *Metamorfózy politiky: Pražské pomníky 19. století*, dokumentovaná ve stejnojmenném katalogu.

Filologické jádro své knihy vidím v závěrečné kapitole věnované literární historiografii jako stavbě Slavína. Filologové a čeští spisovatelé koneckonců kráčejí v čele národní mise. V této kapitole se vracím i k otázce vazby literárního kánonu na architektonické a výtvarné pantheony, roli historiografie národní literatury při zformulování národního narativu, jeho konkretizaci v událostní a pomníkové vzpomínkové kultuře a jeho institucionalizaci v akademické historiografii. V této souvislosti si tato kapitola klade otázku formálních i funkčních paralel mezi architektonickými a výtvarnými pantheony a sbírkami biografií i otázku přechodů mezi nimi. Ukazuje se v ní navíc, že ze sbírek biografií vzešel historiografický žánr přehledů dějin národní literatury, které – naopak – odkazovaly k pomníkům stavěným ve veřejném prostoru velikánům českého jazyka a národa. Obdobná kompozice a zmíněné citáty podtrhují obdobnou funkci zmíněných reprezentací národa. Obě slouží vyjednávání kolektivní identity, a manifestují tak šířeji založenou společenskou praxi, jež v žánru pantheonu realizovaném různými médii může rozvinout zvláštní působnost. V národním identitním a vzpomínkovém diskursu přitom biograficky orientovaná historiografie literatury dlouhého 19. století hraje klíčovou roli proto, že je součástí vzdělávací praxe.

S pozoruhodnou přesností načrtnuté funkce literatury a literární historiografie vystihl Franz Kafka, který ve svém „Schématu k charakteristice malých literatur“ z roku 1911 z pohledu dobového aktéra reflektuje fakt, že se dobová historiografie literatury odpoutává od literárního díla, spojuje se s biografiemi autorů a stává se nástrojem „paměti malého národa“ i výrazem jeho národního bytí napojeného – Kafka v této souvislosti ne náhodou mluví o „balvanu“ („Block“) – na vizuální formy komemorace:

> Zvlášť účinná se v těchto směrech jeví tvořivá a oblažující síla literatury v jednotlivostech špatné, jakmile se začne s literárněhistorickým *registrováním zemřelých spisovatelů*. Jejich nepopiratelné někdejší i současné *působení se stává čímsi tak skutečným, že může být zaměňováno s jejich uměleckými díly. Mluví se o dílech a míní se působení, ba dokonce se čtou díla a vidí se pouze působení.* Jelikož však na ono působení nelze zapomenout

3 V době, kdy vznikala tato studie, připravil Jan Galandauer k vydání knihu *Chrám bez Boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Rukopis této knihy mi nebyl dostupný a kniha vyšla v době, kdy moje kniha už byla dokončená. S ohledem na to, že v centru mého výkladu jsou v příslušné kapitole přesuny veřejného zájmu mezi Vítkovem a Vyšehradem, měla by se moje kniha s Galandauerovým výkladem doplňovat.

> a umělecká díla sama o sobě vzpomínku neovlivňují, neexistuje ani žádné zapomínání a rozpomínání. *Dějiny literatury představují neměnný důvěryhodný balvan*, jemuž vkus dne sotva může uškodit. Paměť malého národa není menší než paměť národa velkého, zpracovává proto danou látku důkladněji. Zaměstnává se tím sice méně znalců literárních dějin, ale literatura není tolik záležitostí literárních dějin jako záležitostí národa, a proto je o ni, i když ne bezchybně, přece jen s jistotou postaráno. Neboť požadavky, které u malého národa na jednotlivce klade národní uvědomění, nesou s sebou, že každý musí být neustále připraven znát, nést, obhajovat, v každém případě obhajovat, tu část literatury, která na něho připadá, i když ji nezná a nenese.[4]

Pro českého čtenáře je podstatné vědět, že předkládaná kniha o českém Slavínu byla původně psána pro čtenáře, který v detailu nezná kontexty, jež jsou českému čtenáři známé. Takto je třeba rozumět výkladu, který jsem v české verzi dle možností krátil. Toto adresování ještě více vybízelo k zamyšlení, co je pro takového čtenáře na českých pantheonech zajímavé a specifické a v čem tomuto evropskému konceptu a nástroji kolektivní reprezentace dávají vlastní výraz. Jedinečnost Westminsteru nepochybně spočívá v tom, že vzešel z královského pohřebiště a že je nejen pamětním chrámem, ale také ústředním chrámem státní církve, který slouží korunovačním ceremoniím. Pařížský Panthéon zase zrodila Francouzská revoluce. Jako instituce kontrolovaná parlamentem je od počátku předmětem ostré veřejné diskuse, zatímco aristokratická parková elysia zůstala spíše na pomezí veřejného a privátního. Specifikem německé Walhally je nepochybně fakt, že jde o nově vytvořenou síň slávy, která má chrámovou formu, ale sekulární obsah a jež byla nástrojem dynastické kulturní politiky uvnitř kulturně polycentrického prostoru. Americký národní pantheon zase vyniká tím, že jeho federální část, v níž se kombinuje symbolika velkých mužů se symbolikou „členských" států, je sice umístěna v Capitolu, ale uctění amerických velikánů v památnících Georgi Washingtonovi, Thomasi Jeffersonovi či Abrahamu Lincolnovi i uctění „anonymních" padlých světových i jiných válek se odehrává na Mallu. Americký pantheon se při tom stává součástí veřejného, volně přístupného, urbánního prostoru ve středu hlavního města, v němž se bezprostředně obrací k veřejnosti, kterou tak utváří jako veřejnost národní. A tak bychom mohli pokračovat i u dalších pantheonů.

Praha má v něčem překvapivě blízko k Washingtonu: také Praha se stává urbánním pantheonem. Specifičnost českých pantheonů ale podle mne spočívá především ve významové ambivalenci a vyjednávání a postupném zjednoznačňování obsahové víceznačnosti a jazykové hybridity, v pluralitě a konkurenci pražských pantheonů a v přechodu od antihegemoniálního emancipačního gesta zdola k státní reprezentaci shora. To souvisí jed-

4 Kafka (1997 [1911]: 186 n.). Kurziva M. N. Též Kafka (1990: 314 n.).

nak s jazykovou a národní situací v českých zemích, jednak s její politickou fragilitou.

Nejpozději na tomto místě je třeba připomenout také to, že víceznačný je – nebo přinejmenším byl – i význam označení *český*. Jedním významem se vztahuje k jazyku, druhým k tehdy vícejazyčné zemi, což v 19. století a hluboko do 20. století zdaleka není jedno a totéž. Němčina pro tyto dva významy používala a používá různá označení, tj. *tschechisch* pro vztah k jazyku a *böhmisch* pro vztah k zemi, jež se v němčině později štěpí na *böhmisch* a *deutschböhmisch.* Čeština zde příznačně zůstala neurčitá: zemský význam se ztrácel za významem jazykovým, české národní hnutí si české země nárokovalo jako české bez ohledu na německy osídlená pohraniční území. To mě, chtěl-li jsem oba významy odlišit, někdy v češtině nutilo k zdánlivě zbytečně komplikovaným formulacím. S vágností označení *český* se lze v češtině příznačně setkat i v označení *národ*, v němž splývají německé pojmy *Volk* (etnický národ) a *Nation* (politický národ). To v citátech někdy zastírá, o jakém „národu" je vlastně řeč.

I když v případě významu označení *český* nejde jen o formalitu, dovolím si na tomto místě připojit několik formálních poznámek. Za zmínku stojí, že tzv. předreformní pravopis byl v citátech s ohledem na běžnou praxi nakladatelství upraven na pravopis poreformní. Dle možností jsem dohledával české překlady zahraničních publikací a citoval podle nich. V takovém případě neuvádím originál a zodpovědnost za překlad ponechávám na jejich překladatelích. První jména uvádím zpravidla u prvovýskytu daného jména v rámci kapitoly, resp. jsou uvedena v rejstříku, zatímco na roky narození a úmrtí jsem s ohledem na pokročilý věk internetu rezignoval, neboť tyto údaje je zpravidla možno nalézt tam.

Ukázka elektronické knihy

1. SMRT A ZMRTVÝCHVSTÁNÍ NÁRODA

Než se ponořím do analýzy materiálu, rád bych v této kapitole přiblížil nejen pojem národa a veřejnosti, ale také funkce národních pohřbů, pomníků a pantheonů, které národ a národní veřejnost v rámci národní vzpomínkové kultury vyjednávají a utvářejí. Klíčovému pojmu pantheon přitom věnuji samostatnou kapitolu a smrtí se zabývá kapitola o národních pohřbech, v nich i v dalších kapitolách je shrnuta rovněž literatura k dílčím aspektům mého tématu. V této kapitole jde o jeho zarámování a metodologický přístup k němu.

Již z úvodu bylo řečeno, že se ve vztahu k reprezentaci národa v přechodných inscenacích a trvalých instalacích opírám o kulturní sémiotiku, zatímco ve vztahu k jejich recepci a vyjednávání jejich významu ve veřejném diskursu se orientuji na analýzu diskursu. Nejde tedy o kunsthistorickou studii o pantheonech, ale o národní vzpomínkové kultury s nimi spjaté, resp. o zachycení národní kulturní paměti v nich reprezentované a ve vztahu k nim vyjednávané. I proto je v knize pozornost věnována nikoli jen pantheonům výtvarným a kamenným, ale i pantheonům literárním, které žánr pantheonu i jeho obsah, postupy a funkce ukazují v širším kontextu jako projev a nástroj národní vzpomínkové kultury a praxe. V popředí jsou tedy funkce, které pantheony a s nimi spjaté texty, inscenace a instalace při formování, konstituování, legitimizaci a stabilizaci kolektivních identit mají. Přiblížení k pantheonu v tomto smyslu je věnována tato kapitola.

1.1 „PŘEDSTAVY SPOLEČENSTVÍ“ A PANTHEON

Ve studii věnované národním pohřbům, pomníkům a pantheonům a diskursům k nim vztaženým se dost dobře nelze obejít bez zastavení u toho, co je jejich prostřednictvím vyjednáváno a symbolicky utvářeno. S ohledem na různorodost konkretizace „národa“ v diskursní a nediskursní praxi dobových aktérů je v této kapitole národ vztažen k nacionalismu, který se vykládá jako důsledek existence národa i jako jeho zdroj. Národ a nacionalismus je ovšem možno chápat i v dialektické jednotě. Odvození národa od nacionalismu jako ideologie je mi bližší nejen proto, že cílem mé knihy je postihnout funkce reprezentace národa v pantheonech, v nichž je národ předmětem a cílem